

Posudek

Ondřej Žíla: „*Jedna si jedina moja domovina?*“ *Etno-demografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945-2012.* Dizertační práce, strojopis. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin, Praha 2013, 537 s.

Dizertační práce Ondřeje Žíly analyzuje národnostní a demografický vývoj Bosny a Hercegoviny (Bosna i Hercegovina, dále jen BiH) v období 1945-2012, přičemž hlavní pozornost je věnována vývoji v souvislosti s občanskou válkou v BiH v první polovině devadesátých let 20. století. Žíla podává stručný výklad vývoje národnostní politiky v Socialistické federativní republice Jugoslávii (SFRJ) a BiH, jakož i stručný výklad o průběhu války v Bosně. Autor se přitom snaží zachovat maximální objektivitu. Konstatuje, že v minulosti byly v literatuře exponovány především etnické čistky prováděné Srby na Muslimech (Bosňácích¹), zatímco obdobné zločiny páchané Chorvaty a především Bosňáky byly často marginalizovány.

Práce obsahuje velmi detailní analýzu demografického vývoje BiH v posledním dvacetiletí existence Jugoslávie, přičemž důraz je samozřejmě kladen na etnické změny. Za zlom vývoje považuje autor rok 1971, kdy Muslimové v BiH početně převýšili do té doby dominantní Srby. Tento demografický vývoj se již nikdy nepodařilo zvrátit. Počet Chorvatů dokonce klesal, protože právě oblast Hercegoviny byla nejsilněji postižena emigrací. Autor dále správně konstatuje (s. 155-156), že výsledky sčítání lidu v Jugoslávii a demografický vývoj a etnické změny v průběhu 20. století byly na počátku devadesátých let interpretovány s politicky motivovanými cíli: jednotlivé národní komunity totiž pomocí nich dokazovaly, na které oblasti mají nárok. Popis demografických změn je doplněn přehlednými grafy a mapami. Žíla dále popisuje problémy se sčítáním obyvatelstva v době Jugoslávie a přípravu sčítání 2013 (s. 206).

Ondřej Žíla se rovněž ve své práci vyrovnává s citlivou otázkou počtu obětí a počtu uprchlíků. Žíla hodnotí různé odhady a dospívá k názoru, že jsou většinou nadhodnocené. Za jako zřejmě nejbližší skutečnosti udává výzkum provedený týmem E. Tabeau J. Bijak, který na základě porovnávání evidence obyvatelstva a voličských seznamů před a po válce dospěl k počtu obětí celkem 102 622 osob, z nich 47 360 osob vojenských a 55 261 osob civilních. Rozdělili zároveň oběti podle zjistitelné etnické příslušnosti (45 980 Bosňáků, 12 642 Srbů, 5 629 Chorvatů a 3 279 ostatních - viz s. 223-224). Pokud jde o uprchlíky, poukazuje Žíla na skutečnost, že mezinárodní právo považuje za uprchlíky jen osoby, které z důvodu obavy z perzekuce ze strany státu opustily území svého domovského státu. To však v případě BiH problém nevyčerpává, protože řada osob nedopustila území BiH, ale přemístila se, resp. byla nucena se přemístit do oblastí, kde žilo jejich

---

¹ Termíny „Muslim“ (s „M“) a „Bosňák“ používám v tomto posudku jako synonymní, tedy obdobně jako autor, který tuto terminologii vysvětluje na s. 14. pozn. 5 pod čarou.

„mateřské“ etnikum. Z právního hlediska tato osoba není uprchlíkem, protože zůstává na území na území domovského státu, jde o tzv. přesídlence. S tím je spojen i problém repatriace: mezinárodní právo pod repatriací rozumí jen návrat osoby do svého domovského státu, ale to v případě BiH samo o sobě ještě neznamená návrat do původního bydliště. V Daytonské dohodě z roku 1995, která ukončila bosenskou válku, byla proto repatriace pojata novým způsobem, totiž jako právo vypovězené či vystěhované osoby vrátit se do svého původního bydliště anebo si svobodně zvolit jiné místo pobytu v rámci hranic BiH (s. 237). Autor dále poukazuje na důležitou okolnost: západní vyjednaváči nikdy neuvažovali o jiném řešení, než o obnově „multietnické Bosny“ a toto řešení odráží i daytonská dohoda, která v tomto ohledu v žádném případě nebyla výrazem konsensu zástupců bojujících stran (s. 235-236). Žíla poukazuje na iluzornost představ západních politiků o masovém návratu uprchlíků a přesídlenců do původních domovů a jejich reintegraci. V této souvislosti hovoří nejprve o slabém mandátu Úřadu vysokého představitele (OHR), resp. zahraničního zmocněnce stojícího v jeho čele, který původně nechtěl zasahovat do vnitřních záležitostí, potom naopak o změně této politiky v souvislosti s výsledky prvních poválečných voleb v roce 1996, kde zvítězily nacionalistické strany². Pravomoci zmocněnce byly enormní, protože mohl suspendovat jakýkoliv zákon a odvolat jakéhokoliv úředníka, pokud činnost odporovala daytonským dohodám. Tento systém jasně ukazoval, že Bosna je ve skutečnosti mezinárodním protektorátem a nikoliv skutečně suverénním státem (s. 240). Žíla dále rozebírá problematiku „většinové“ a „menšinové“ repatriace, tj. diskusi o tom, zda se mají navrátilci ze zahraničí vracet do svých původních bydlišť i v případě, že tam bude muset žít v etnicky cizím prostředí jako menšina (menšinový přístup), anebo návrat do sídlišť, třebas i odlišných od původního bydliště, kde by navrátilce žil „mezi svými“ (většinový přístup). Žíla ukazuje, že většina repatriantů z Německa výslovně odmítla návrat do původního bydliště, kde by měla menšinový status. Většinový přístup k repatriaci by ve skutečnosti znamenal, že válkou vytvořená nová etnická struktura BiH bude přijata jako faktický stav. I když repatriace do většinového prostředí byla jistě technicky i logisticky snadnější, v roce 1997 zvítězil u zahraničních představitelů „menšinový přístup“, zřejmě z principiálních důvodů (neochota uznat důsledky etnických čistek). OHR pohrozil odvoláním všem místním úředníkům, kteří by neposkytovali dostatečnou pomoc navrátilcům při restituci jejich původního majetku, i když to často znamenalo značné technické problémy. Na rekonstrukce poničených domů měly být poskytnuty mimořádné prostředky z rekonstrukčních fondů. Žíla ale správně uvádí, že úředně vykazované údaje ve skutečnosti často neodpovídají faktickému stavu: skutečnost, že se někdo policejně přihlásil k pobytu v obci, odkud za války utekl, nebo odkud byl vyhnán, ještě neznamená, že tam skutečně trvale žije. Přes určité úspěchy menšinového principu při

---

² Žíla na s. 239 píše, že se tak stalo oproti očekávání Západu. Ve skutečnosti všichni komentátoři zabývající se Balkánem takový výsledek očekávali a jiný se ani očekávat nedal.

návratu uprchlíků se ve skutečnosti 55% navrátilých se uprchlíků usadilo v etnicky většinovém prostředí (s. 264). Žíla ukazuje, že repatriace a návrat uprchlíků již fakticky skončily. Úředně ovšem ukončení repatriace nikdo nevyhlásil, protože potom by bylo nutno konstatovat, že oficiálně proklamovaný cíl – obnova předválečné multietnické Bosny – nebyl fakticky splněn. Žíla také na základě vlastních výzkumů ukazuje, že řada lidí dostala zpět v rámci restituce své původní domy, opravila je, ale nebydlí v nich, protože se již adaptovali v novém bydlišti (původní domy si ponechávají jako rekreační objekty – s. 274-275).

Žíla poukazuje na rozdílný přístup k repatriaci do původních domovů u jednotlivých národních elit. Srbové a Chorvati v Bosně mají své vlastní národní státy za bosenskou politickou hranici, přičemž hranici s těmito státy – minimálně zpočátku – nevnímali jako státní hranici: mnohem větší význam pro ně měla naopak vnitřní hranice mezi Republikou Srbskou v Bosně (RS) a Bosensko-chorvatskou federací (Federace BaH). RS se přimyká k Srbsku a Černé Hoře, elity RS (především nejsilnější Srbská demokratická strana – SDS) proto neměli zájem na návratu Bosňáků do RS, ale ani na návratu Srbů do jejich původních domovů ve federaci BaH. Obdobný přístup měly ze stejného důvodu ve vztahu k Chorvatům i chorvatské elity (Chorvatské demokratické sdružení – HDZ, což byla od počátku jen odnož této strany v Chorvatsku) pokud šlo o návraty Chorvatů. Tuđman počítal poměrně dlouho s připojením západní Hercegoviny k Chorvatsku, což vyžadovalo, aby zde byla udržela maximální možná koncentrace chorvatského obyvatelstva, Bosňácké elity měly naopak enormní zájem na návratu Bosňáků do RS, protože by se tím rozměnila hustota srbského osídlení. Daytonská dohoda tím, že fakticky potvrdila teritoriální a politické rozdělení Bosny, ze které se stala značně rozvolněná federace, měla ten vedlejší účinek, že i obyvatelstvo doposud setrvávající v původních bydlištích se začalo stěhovat na území pod kontrolou „svého“ národa, mimo jiné také proto, že se v původním bydlišti obávalo postihu za činnost během války. Autor se dále věnuje konkrétním překážkám, které místní úřady stavěly do cesty repatriantům, především pokud šlo o restituci jejich původního majetku (s. 333-334). Kromě toho Žíla ukazuje, že bez ohledu na návrat do původního bydliště se řada lidí nedokázala sžít s prostředím, je diskriminována většinovým etnikem v přístupu ke státní a veřejné službě. V řadě případů zůstal návrat ve skutečnosti nedokončen.

V závěrečné kapitole Žíla mimo jiné napsal, že „přestože přesné etnické složení na úrovni okresů v dnešní době není známo, lze předpokládat, že navzdory masivní podpoře v rámci repatriční agendy zůstalo v jednotlivých opštinách víceméně národnostně homogenní“ (s. 459). S tím lze jistě souhlasit. Otázkou je, zda byl repatriční proces skutečně úspěšný. Odpověď není jednoduchá a je možné k ní přistupovat ze dvou hledisek: skeptici (ke kterým patří autor) poukazují na skutečnost, že heterogenita jednotlivých obcí a okresů ve skutečnosti nebyla obnovena. Optimisté naopak tvrdí, že v porovnání se situací bezprostředně po válce a také v porovnání se

srovnatelnými situacemi po jiných válkách je nyní etnická heterogenita poměrně vysoká. Autor si také klade otázku po budoucnosti Bosny. Ukazuje, že daytonský systém, míněný jako provizorium, se vlastně stal trvalým, protože bez tlaku zvenčí by nebylo možno udržet Bosnu jako (alespoň formálně) jednotný stát. Tato jednota je ovšem problematická už proto, že jednotlivé komunity mají vlastní školy, ve kterých je dětem podávána zcela odlišná interpretace společných dějin. S uvedenými závěry souhlasím.

Připomínky:

Jako etnolog i jako historik se domnívám, že autor (podobně jako mnozí jiní autoři) přeceňuje význam smíšených (exogamních) sňatků. Na s. 67 autor píše: „Studie, které zkoumaly egocentrismus a etnický odstup, považovaly výběr národnostně odlišného partnera za nejpřesvědčivější důkaz společenského porozumění a otevřenosti a též za podmínku, jež měla v multietnickém prostředí následně přispět k vytvoření smyslu pro sounáležitost. Smíšená manželství přeci nemohla být uzavírána tam, kde společenské kulturní hranice zůstávají rigidně uzavřené.“ Žila sice výslovně neříká, zda se s tímto názorem ztotožňuje, ale z kontextu vyplývá, že jej minimálně považuje za relevantní. Existuje jistě korelace mezi počtem smíšených manželství a etnickým napětím (čím vyšší napětí, tím je počet smíšených sňatků menší, protože každý takový sňatek je v podmínkách etnického konfliktu pocíťován jako „národní zrada“), ale z toho nelze vyvozovat fakt, že vzrůstem, mezietnických vztahů vzniká nějaká nadetnická občanská společnost. Realita je taková, že pokud si někdo v etnicky homogenní komunitě přivede partnera z jiné komunity, tak příchozí se zpravidla po čase asimiluje a především: do většinového prostředí se asimilují děti z takovýchto smíšených manželství (v rurálním prostředí se silnými patriarchálními tendencemi je to zpravidla žena, která se dostane do etnicky cizího prostředí, takže asimilace dětí pak probíhá směrem k etnické identitě otce). S tím souvisí problém jugoslávské identity. Souhlasím s autorem, že tato kategorie umožňovala vyřešit problém své národnostní identity v případě, kdy osoba žila v etnicky cizím prostředí. K tomuto řešení jistě sahaly i děti ze smíšených manželství, pokud měly s národnostní identifikací problém. Na druhé straně ale počet smíšených manželství nemá podle mého názoru přímou vypovídací hodnotu o vytváření společné jugoslávské identity. Osobně se domnívám, že jinak jugoslávská identita vyhovovala především Srbům (a Černohorcům, pokud se považovali za Srby) jako příslušníkům nejsilnějšího národa v Jugoslávii, a to především v případě, že žili v etnicky cizím prostředí. Srbové měli nejmenší problém ztotožnit se s Jugoslávií jako celkem, u ostatních národů ale (především při pohledu z vnějšku) existence Jugoslávie „zastiňovala“ existenci jejich vlastního národa, případně národní republiky v rámci SFRJ. Je zde zřejmě určitá paralela s nově utvářenou bosenskou identitou, která se sice navenek snaží překlenout rozdělení na Bosňáky, Srby a Chorvaty, ale ve skutečnosti vyhovuje především Bosňákům, kteří

jako nejpočetnější národ nemající navíc za hranicemi Bosny svůj mateřský stát, nemají problém ztotožnit se s BiH jako svým národním celkem.

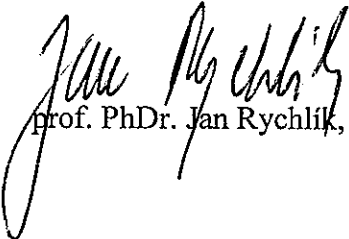
K pojmu etnická čistka. I když je termín nový, metoda je poměrně stará. Etnické skupiny byly nuceně přesouvány už ve starověku, rovněž v osmanské říši docházelo k velkým transferům obyvatelstva, byť tam šlo především o snahu změnit náboženský (a nikoliv etnický) charakter některých území. Snaha o změnu národnostního složení určitého terénu, kde je obyvatelstvo etnicky heterogenní, je spojena až se vznikem národních států v 19. století a to především na Balkáně, kde byla etnická heterogenita enormní a při vzniku nových národních států nebylo zpravidla možné odvolávat se na jejich historické hranice v minulosti (tato minulost byla příliš vzdálená a nadto se tyto hranice příliš často výrazně měnily). Příčina snahy vystěhovat etnicky „cizí“ obyvatelstvo spočívala v tom, že etnická heterogenita obyvatelstva teritoria zpochybňovala nárok státu na uvedené území a nadto etnicky „cizí“ obyvatelstvo bylo apriorně považováno novým státem za neloajální živel. Etnické čistky proto nedoprovázely jen konflikty ve 20. století, jak autor uvádí (s. 163), ale už vznik národních států. Tento proces byl sice nejpatrnější právě na Balkáně v 19. století (příklady: vystěhování prakticky všech muslimů ze Srbska, vytlačení části etnických Turků a Řeků z Bulharska), ale neomezoval se jen na něj. Bude vhodné podotknout, že také kolonizace severní Ameriky a Austrálie v 19. století byla doprovázena velkými etnickými čistkami domorodého obyvatelstva.

Vysvětlení etnického konfliktu v Bosně. Autor správně uvádí, že západní autoři buď vycházejí z „odvěkého nepřátelství mezi národnostními komunitami v Bosně“, anebo naopak idealizují poměry v Bosně v období Jugoslávie a považují konflikt za „zanesený zvenčí“ (buď je vysvětlován jako snaha Miloševića a Tuđmana rozdělit Bosnu mezi Srbsko a Chorvatsko, anebo jako snaha Miloševića připojit co největší část Bosny k Srbsku). Žíla obě vysvětlení považuje za nesprávná (s čímž souhlasím), ale sám vlastní výklad příčin nepodává. Podle mého názoru je hlavní příčina konfliktu jinde a je pro západní pozorovatele těžko pochopitelná. Především Američané totiž mechanicky přenášejí svůj koncept občanského národa (tj. národ = občané státu) do střední a východní (resp. jihovýchodní) Evropy, kde ale s ohledem na historický vývoj podobný koncept národa nikdy neexistoval a kde nemůže fungovat. Národ v této části Evropy je kategorií etnicko-kulturní a není bezprostředně a nutně vázán na stát. V momentě, kdy Slovinci a Chorvati odmítli žít v mnoho národnostní Jugoslávii, protože měli pocit, že je tento stát příliš svazuje a nedává jim už dostatečné možnosti rozvoje, vznikla otázka: proč by tedy za těchto okolností měli být Srbové nuceni žít v samostatném Chorvatsku, které také nepovažují za svůj stát? V Bosně byl tento problém ještě výraznější: jestliže Muslimové tvořili v roce 1991 v Bosně většinu a Srbové menšinu, proč by měli být Srbové nuceni žít v muslimském národním státě? Argumentace občanským principem neobstojí: jestliže se v mnohonárodnostním státě většinový národ ohání občanským

principem a zásadou „jeden volič-jeden hlas“, tak to ve skutečnosti znamená nadvládu silnějšího (početnějšího) národa nad národem slabším. Rovnost práv občanů (občanská rovnost) nemůže problém vyřešit, protože národnostní práva jsou už svou podstatou práva kolektivní (především pak právo národa na sebeurčení je právem kolektivním) a už z toho důvodu je nelze řešit pouhým zaručením práv individuálních. Z tohoto důvodu na rozdíl od jiných badatelů považuji často kritizovaný plán na rozdělení Bosny podle etnických linií z ledna 1993 („plán Vance-Owen“) za správný a v dané situaci za jedině možný.

Přes tyto dílčí připomínky, které považuji spíše za námět k diskusi, považuji práci za mimořádně zdařilou. Znalost literatury je na vysoké úrovni. Práci **doporučuji** k obhajobě.

V Praze, 10. ledna 2014

prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.